

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

1

XIX

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1971

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Soňa Švecová, Příbuzenská skupina a patronymia na Slovensku	3
Júlia Svobodová — Juraj Langer, Dva typy ľudových betlehemov na Orave	11
Rudo Brtáň, Z najstarších zápisov východoslovenských ľudových piesní	29
Ján Komorovský, K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov	43
Zora Apáthyová - Rusnáková, Poznámky o vplyve feudálnych právnych a ekonomických vzťahov na formu rodiny	57

MATERIÁLY — ARCHÍV

Ján Okružný, Príspevok k typológii ľudových tokární na Slovensku	66
Rudolf Bednárík, Národopisný materiál o živote Židov na Slovensku	73
Slavo Churý, Inštrukcie župného lekára z roku 1823 o potláčaní nákazlivých chorôb v Liptove	79

ROZHLADY

Pavol Stano, Ľudová umelecká výroba na Slovensku. (Vývoj záujmu, výskyt, súčasný stav). 3. časť	83
Kornélia Jakubíková, Seminarium ethnologicum III.	148
Ester Plicková, Na okraj dvoch výstav betlehemov	149
Jarmila Pátková, Jubileum Školského ústavu umeleckej výroby v Prahe	152

REFERÁTY A RECENZIE

Viera Urbancová, Počiatky slovenskej etnografie (Jarmila Pátková)	153
Miroslav A. Huska, Liptovskí murári (Ján Hanušin)	154
Milan Barbuš, Spišské klapance (Milan Leščák)	156
Bratislava, r. 3, 1967 a 4, 1969 (Ema Kahounová)	156
Europäische Kulturverflechtungen im Bereich der volkstümlichen Überlieferung (Ester Plicková)	159
Pál Pongrácz, Régi malomépítészeti (Ján Hanušin)	161
Ethnoscience. A Symposium Presented at the 1966 Meeting of the Central States Anthropological Society (Viktor Krupa)	164

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1969	165
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Соня Швецова, Родственная группа и патронимия в Словакии	3
Юлия Свободова — Юрай Лангер, Два типа народных рождественских ви- леемов из Оравы	11
Рудо Бртань, Из старейших записей восточнословацких народных песен	29
Ян Коморовски, К проблемам исторической поэтики народных причитаний у восточных и южных славян	43
Зора Апаты-Руснакова, Заметки о влиянии феодальных юридических и эко- номических отношений, на форму семьи и крестьянина	57

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

ОБЗОРЫ

РЕФЕРАТЫ И РЕЦЕНЗИИ

БИБЛИОГРАФИЯ

Na 1. strane obálky: Farebne vzorkovaná modrotlač z dielne E. Montšku v Hranovnici, okr. Poprad. Foto B. Schreiber.

Auf der 1. Seite des Umschlages: In Farben gemusterter Blaudruck aus der Werkstatt des E. Montško in Hranovnica, Kreis Poprad.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

XIX

1971

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÝ REDAKTOR
Pavol Stano

Redakčná rada: Rudolf Bednárík, Soňa Burlasová, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová,
Jaroslav Kramárik, Michal Markuš, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera
Nosáľová, Ján Podolák

POZNÁMKY O VPLYVE FEUDÁLNYCH PRÁVNÝCH A EKONOMICKÝCH VZŤAHOV NA FORMU RODINY ROĽNÍKA

ZORA APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Napriek tomu, že sa náš národopis zaoberá štúdiom „tradičnej roľníckej kultúry“, v mnohých ohľadoch nemá ešte dostatočne objasnené východiskové podmienky jej vzniku. Je samozrejmé, že na riešenie týchto úloh nevysatčí sám; musí sa opierať o súčasne vznikajúce výsledky iných disciplín (v danom prípade hlavne všeobecnej a právnej histórie), ktoré pre objasnenie predkladanej témy už vykonali hodný kus práce, avšak — ako sa ukazuje — pre uspokojivé vyriešenie problému im chýbajú práve výsledky národopisného bádania. Pritom pre dovŕšenie výskumov o roľníckej rodine, ktorých sa v posledných rokoch začína venovať sústavná pozornosť, budú sa musieť etnografi nevyhnutne obrátiť k výsledkom bádania spomínaných vedných disciplín, lebo — ako potvrdzuje materiál — forma rodinnej štruktúry úzko súvisí s právnym vzťahom sedliaka ku pôde, s ekonomicko-politickým charakterom danej doby.

Zámerom tejto úvahy nie je skúmať, či sa starší autori pri hodnotení tradičnej sedliackej rodinnej formy (t. j. veľkorodiny, „nedílu“) mýlili či nie, keď uvádzali jej kontinuitu s predfeudálnymi rodovými vzťahmi, ale na základe feudálnych zákonov poukázať na skutočnosť, že veľkorodina bola organickou súčasťou vtedajšej doby, a naznačiť faktory, ktoré vplývali na jej pretrvanie do súčasnosti.¹

K problému, akým spôsobom sa spomínaný vzťah sedliak—pôda naplňal, resp. ako bol ovplyvňovaný, sa môžeme vyjadriť z niekoľkých dôvodov:

a) výskum rodiny u nás už natoľko pokročil, že sme mohli postrehnúť, v čom spočíva závislosť jej štruktúry od hospodárskych pomerov;

¹ O tom, že tento problém ešte zďaleka nie je vyriešený, svedčia tieto citáty: „Rod, ktorý etnografia od 19. stor. študuje a opisuje, nie je oným prvotnospolným rodom a nemá s ním ani genetickú súvislosť, ale je produktom feudalizmu, patronymiou, spoločenstvom príbuzných rodín a je vlastne len výsledkom rozrastania sa jednej rodiny, usadenej na určitej výmere pôdy. Niet výraznejšieho dokladu v uhorských písomnostiach 10.—13. storočia, ktorý by bližšie opísal alebo ukázal jestvovanie veľkorodiny u tu žijúcich Slovanov.“ M. K u č e r a, *Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10.—13. storočí*, Historický časopis 13, 1965, 26. — Práve tak často sa stretávame i s odlišným názorom: „Po rozpade rodového zriadenia sa zväzky pokrvnosti, resp. príbuzenstva uchovávali ďalej vo forme patriarchálnej veľkej rodiny, ktorá sa stala najbezprostrednejším pokrvným a príbuzenským spoločenstvom u nás.“ B. F i l o v á, *Spoločenský a rodinný život slovenského ľudu*, dizertačná práca, rkp., 1965, 15.

h) podobne aj právnohistorický výskum potvrdzuje, že forma rodinnej štruktúry súvisí s právnym a výrobným vzťahom sedliaka k usadlosti;

c) zrušenie poddanstva v roku 1848 pôsobilo v našich podmienkach v podstate retardačne, t. j. posilnilo dovtedajšiu výrobnú štruktúru v poľnohospodárstve;

d) všeobecné historické zmeny (t. j. vznik kapitalistických vzťahov) prenikali zas na náš vidiek tak pomaly, že do začiatku 20. storočia ešte nestačili vytvoriť zásadne odlišný spôsob poľnohospodárskej výroby.

Pri svojich úvahách vychádzam z predpokladu, že ani jedna z politických zmien, ktoré prebehli od roku 1514 (t. j. od vydania zákona o nevoľníctve) až po novodobú kolektivizáciu zásadne nezmenili ekonomickú a spoločenskú štruktúru tej časti výroby a spoločnosti, ktorá sa zaoberala poľnohospodárstvom.² Zo súčasných národopisných výskumov vyplýva, že k zásadnejším zmenám v štruktúre rodiny dochádza až v období zindividualizovaného vzťahu práce a kapitálu, ktorý si vytvára, resp. vynucuje rozšírenie individuálnej rodiny ako takej.³

Pre pochopenie rodinných foriem, ich vzniku a vývoja je teda nevyhnutné uvedomiť si politické, právne a ekonomické postavenie ich nositeľov — v našom prípade sedliakov — a ich vzťah k pôde. Na základe dostupného materiálu sa pre rozbor formovania tohto vzťahu zdajú najvhodnejšie štyri základné historické oporné body:

a) zavedenie nevoľníctva zákonom z roku 1514, čím v Uhorsku dochádza k vyvrcholeniu feudálnych výrobných vzťahov, t. j. k rozdeleniu pôdy medzi čo najväčší počet drobných výrobcov;

b) obdobie po zavedení urbáriálnych reforiem a zrušenie nevoľníctva (ktoré signalizujú pomalý úpadok feudalizmu); vlastnícke vzťahy sa však oproti predchádzajúcemu obdobiu v podstate nemenia;

c) obdobie po zrušení poddanstva s postupným prechodom roľníckych usadlostí do vlastníctva priamych výrobcov — roľníkov;

d) obdobie prelomu 19. a 20. storočia, t. j. časový úsek, ktorý pre výskum

² „Zotrvačnosť a silu feudálneho režimu, hľadajúceho vždy oporu v minulosti a obávajúceho sa pohľadu do budúcnosti, nič tak necharakterizuje ako skutočnosť, že princípy agrárnej reformy z roku 1836 sú do slova, ba temer do písmeny prevzaté z tereziánskeho urbáru. A pokiaľ tento urbár zobrazuje pomer zemepána a poddaného, aký sa via facti vytvoril na základe zákonov z r. 1514 a rozličných behom času ustálených zvyklostí, postavenie sedliaka v roku 1836 je právne i fakticky také, ako 320 rokov predtým.“ — Š. J a n š á k, *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, Bratislava 1932, 78. — „...zánik trojpoľného systému je ukončený zhruba len koncom 19. stor., v detailoch omnoho neskoršie.“ J. K o m a, *Zamestnanie ľudu Šariša*, Nové obzory 3, 1961, 251.

³ „Všeobecné a prudké prenikanie kapitalizmu na dedinu, v dôsledku toho rýchly diferenciálny proces (na jednej strane sústreďovanie pôdy do rúk určitých rodín, čiže akési „prirodzené sceľovanie pôdy“ a na druhej strane rast počtu bezzemkov), viac možností zárobku a menšia závislosť od pôdy a jej intenzívnejšie obrábanie umožnili rodinám stavať samostatné obydlia, zatiaľ čo iným rodinám zas umožnili odchod z obce.“ — S. Š v e c o v á, *Rodinné a majetkové delenie v ľudovom bývaní*, Český lid, 51, 1964, 2.

rodiny je v rámci recentného materiálu najviac dostupný, a tým tvorí kľúčovú pozíciu pri objasňovaní daného problému; vlastnícke vzťahy sa oproti predchádzajúcemu obdobiu v podstate nemenia.

* * *

Zvláštne historické okolnosti v našich krajinách (spôsobené príchodom Maďarov, utváranie sa uhorského štátu na báze inej — slovanskej — kultúrnej tradície, ako aj narúšanie jeho vývoja neskoršími tatarskými vpádmi) zapríčiňujú, že sa u nás vývoj v istom smere — oproti Západnej Európe — spomaľuje a k vyvrcholeniu feudálnych výrobných vzťahov dochádza až začiatkom 16. storočia, a to vydaním zákonného článku 14/1514, ktorý zrušil sťahovacie právo poddaného vôbec (§ 3). Uvedomiť si skutočnosť, že „feudálny statkár bez sedliaka nestojí za nič“ — ako sa vyjadril Werbőczy — znamená uvedomiť si ekonomické vzťahy. Pre zvýšenie renty z pozemkového vlastníctva pri zachovaní extenzívnej výroby je totiž nevyhnutné zvýšiť počet výrobcov na pôde. Zákon o nevoľníctve rieši túto otázku veľmi drastickým spôsobom v prospech feudála. Zabráňuje voľnému pohybu obyvateľstva, robí nevoľníka úplne závislým od vôle zemepána. V konečnom dôsledku pôsobí retardačne na celkový vývoj, t. j. je ekonomicko-politickým základom pre udržanie statu quo i v nasledujúcich storočiach. Na druhej strane však spôsobuje, že u nás nevzniká taká katastrofálna situácia pre roľníctvo, ako napr. v Anglicku, kde už koncom 16. storočia v dôsledku novovznikajúcich výrobných vzťahov dochádza k nútenému opúšťaniu pôdy. Naproti tomu táto skutočnosť v Uhorsku zas podporuje dlhodobé udržanie nezmenenej štruktúry spoločnosti.

Aby sa zavedením nevoľníctva dosiahol žiadaný efekt, t. j. pripútanie pracovných síl k určitej pôde, musí ho nevyhnutne sprevádzať existencia dedičného práva na používanie tejto pôdy. Toto síce nie je zabezpečené nijakým zvláštnym zákonom, alebo nariadením⁴, ale vyplýva to z vnútornej podstaty feudálnej filozofie a ekonomiky. „S podstatou usadlosti... nemohol poddaný voľne nakladať ani podľa Tripartita, ani podľa praxe, ani podľa tereziánskeho urbára, a to rovnako právnymi úkonmi medzi živými i pre prípad smrti... akákoľvek dispozícia s podstatou usadlosti mohla sa stať len so súhlasom zemepána. Tento zemepánsky súhlas nebol prejavom jeho vrchnostenskej moci, ale jeho vlastníckeho práva.“⁵ Podľa prof. Rebru sa dedičná pripútanosť nevoľníka k danej usadlosti naplňa iba cez existenciu nároku na výplatu za jeho investície a meliorácie do usadlosti vložené a hnutelnosti v nej nadobudnutých alebo zdedených. Delenie tohto dedičného nároku k usadlosti prebiehalo podľa ustanovenia Tripar-

⁴ V uhorskom práve nebolo výslovného zákona, ktorý by jednoznačne definoval právny vzťah sedliaka k usadlosti. Tento problém je preto predmetom čulých diskusií medzi súčasnými právnymi historikmi a historikmi. Pozri bližšie napr. K. Rebr o, *K niektorým otázkam osvietenských poddanských reforiem na Slovensku*, Historický časopis, 10, 1962, 423—439.

⁵ K. Rebr o, *K otázke práv poddaného k usadlosti do roku 1848*, Historické štúdie 9, 1963, 87.

tita III. tit. 29, kde je vyslovená zásada, podľa ktorej „synovia i slobodné dcéry nastupujú rovným právom do otcovho hnuteľného i nehnuteľného majetku; ohľadne dcér vydatých už za otcovho života sa hovorí, že zo zdedených nehnuteľností majú dostať len čiastku podľa stavu v čase vydaja, z nadobudnutých iba primeranú svadbu s výbavou.“⁶ Tieto protirečivé tlaky na nevoľníka, t. j. jeho právna bezmajetnosť na jednej strane a na strane druhej jeho triedna pripútanosť k určitej usadlosti (rodom i prácou), teda k určitému pánovi, ako i minimálna možnosť získať inde lepšiu existenciu, sú faktory, ktoré určujú charakter spoločenského postavenia sedliaka. Ak si máme túto situáciu transponovať do sféry sedliackej rodiny, musíme mať ešte na zreteli aj niektoré iné konkrétne podmienky. Jednou z nich je skutočnosť, že „stavebný systém našich dedín a domov bol úzko spätý na jednej strane s rozsahom intravilánových pozemkov, ktoré sa po celý stredovek nerozširovali alebo rozširovali len málo. Zemepán často stanovil v urbári počet domových gruntov, mimo ktorých sa stavať nesmelo a ktoré sa zároveň nemohli ďalej rozširovať, aby nerástli povinnosti zemepána voči štátu. Tým je vysvetliteľné rôzne pristavovanie a nadstavovanie domov. Na druhej strane dom predstavuje daňovú jednotku, od ktorej sa vyberá subsidium a rôzne iné vrchnostenské dávky, čo bráni rozširovaniu počtu domov a spôsobuje časté spolubývanie pokrvne zviazaného príbuzenstva.“⁷ Ak si k uvedenému ešte pripomenieme extenzívny trojpoľný systém a vysoké poddanské dávky, nemôžeme v tom nevidieť určujúce prvky základnej rodinnej formy u nás, vznikajúcej na princípe rozrastania sa otcovskej rodiny o rodiny synovské, prípadne dcérske. Existencia tohto rodinného zväzku je teda podmienená agnátskou príslušnosťou a rezidenčnou jednotou členov týchto monogamných rodín, z ktorých vzniká prirodzená skupina pracovných síl — výrobná a konzumná jednotka, prechádzajúca i do spoločenskej sféry ako celok, v staršej literatúre nazývaná rodinný nediel, patriarchálna veľkorodina, v novšej hlavne — rozšírená rodina.⁸ Tu treba podotknúť, že sa to pravdepodobne nevzťahovalo na tie zložky dedinského obyvateľstva, ktoré patrili medzi želiarov a tým menej medzi domkárov. „Dedinskú chudobu“ S. Švecová vylučuje na základe rozboru materiálu z konca 19. a začiatku 20. storočia — pre absenciu majetkového základu — ako vrstvu neschopnú vytvárať veľkorodinu.⁹

O právnej norme pre organizáciu rodiny na princípe majetkovej jednoty,

⁶ K. Rebro, *Dedičské právo k urbárskej usadlosti od 18. storočia do buržoáznej revolúcie na Slovensku*, Právněhistorické studie 10, 1964, 60. „Podľa už uvedeného ustanovenia Tripartita III. tit. 29 mali nevydaté dcéry dediť nehnuteľností rovným právom so synmi. Niektorí autori tvrdia, že táto zásada sa v praxi zachovávala aj v 17. storočí, že dokonca rovnako so synmi dedili aj usadlosť, zatiaľ čo vydaté boli pripustené len k dedeniu mimousadlostných pozemkov...“ Tamže, 63.

⁷ M. Kučera, c. d., 27, pozn. 124; pozri bližšie Š. Janšák, c. d., 73–74.

⁸ Porovnaj: B. Filová, c. rkp. 39. Za patriarchálnu veľkorodinu autorka považuje výrobnú jednotku, zakladajúcu sa na kolektívnom vlastníctve, výroby a spotreby. — Pozri tiež: S. Švecová, *Ludové obydlie a rodinné formy na Slovensku*, Národopisný věstník čsl. 2, 1967, 107–127.

zdedenej po zakladajúcom predkovi, hovorí aj Tripartitum. Ustanovenia Tripartita sa však vo všeobecnosti týkajú šľachtickej nedielnej rodiny. Na jej organizáciu sa značne podobá i organizácia sedliackej patriarchálnej rodiny, zachytená v minulom i v tomto storočí. „... lidová i stavovská spoločnosť se jedna druhé podobají svou poměrně malou proměnlivostí, závislostí na rodinné a příbuzenské organizaci a ve srovnání s pozdějšími epochami — pevnou soustavou hodnot“.¹⁰ Aby však mohla jestvovať medzi oboma typmi rodiny priama genetická väzba, musela by mať sedliacka rodina istý majetkoprávny základ, na ktorom by sa mohla organizácia tejto rodiny vybudovať a udržať. Podľa doterajších prác historikov niet tohto majetkoprávneho základu pre rovnako organizovanú spoločenskú jednotku v sedliackej spoločnosti v ranofeudálnom období, aj keď možno predpokladať, že jestvovalo niečo podobného. Zákon o nevoľníctve nám v tomto smere dáva určitú odpoveď. Je to vlastne politické uvedomenie si sedliactva ako spoločenskej vrstvy a jeho integrovanie do politicko-ekonomického života štátu, ako aj jeho spätné ovplyvňovanie spoločenskými normami. Zamedzenie migrácie a usadenie roľníka a jeho potomkov na vymedzenej výmere pôdy tvoria podklad k tomu, aby sa v istom zmysle rodina sedliaka organizovala analogicky ako rodina šľachty. Vzniká tiež určitý predpoklad pre to, aby sa zvykové právo, uplatňované pri obhospodarovaní šľachtického nedielu prenášalo na organizáciu obhospodarovania sedliackej usadlosti. Rozdiel medzi oboma typmi rodiny — okrem triednej príslušnosti a všetkého, čo s tým súvisí — spočíva v rozdielnej rodinnej tradícii, u šľachty podporovanej nedielovým, nescudziteľným majetkovým fondom, deleným podľa kodifikovaných princípov. Naproti tomu tradícia roľníckej rodiny vyrastá na báze organizácie práce, či účasti na nej a odtiaľ prerastá do ďalších sfér života.

Pre sledovanie ďalšieho vývoja v organizácii rodiny je nevyhnutné si pripomenúť, že „zákonný článok 54/1655 zúžil nedielové rodiny, t. j. odstránil rodinné nediele, nositeľmi ktorých boli vzdialenejší kolateráli ako bratia“.¹¹ Od tohto času „z hľadiska princípu delenia v každej generácii možno teda za limit maximálneho zloženia rozšírenej rodiny pokladať rodinu nerozdelených starých otcov“.¹²

Pokiaľ ide o vlastnícke práva k usadlosti, novum neznamenal ani zrušenie nevoľníckeho patentu, ani iné nariadenie Jozefa II. Osvietenské reformy sú vlastne iba korekciou dosiaľ jestvujúcich foriem v organizácii poľnohospodárskej výroby, vznikajú de facto na ich posilnenie a uvoľňujú daneschopnosť obyvateľstva. Z osvietenských reforiem vznikajúca úprava ťažkého hospodárskeho stavu sedliactva je v čiastočnom uvoľnení pohybu obyvateľstva, v nariadení horného limitu poddanských dávok, v podpore rôznych právnych foriem umožňujúcich kultiváciu neobrábanej pôdy a konečne v priznaní testovacieho práva poddaného.

⁹ S. Švecová, c. d., 109.

¹⁰ D. Riesman, *Osamělý dav*, Praha 1968, 19.

¹¹ Š. Luby, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 1946, 250.

¹² S. Švecová, *Klasifikácia rodinných foriem v slovenskom materiáli*, Český lid 53, 1966, 86.

Ak však zhrnieme reformy osvietenských panovníkov, dávajú možnosť na likvidáciu relatívneho preľudnenia, ale nedávajú podklad pre vznik nových výrobných vzťahov v hlavnom výrobnom odvetví vtedajšieho Uhorska — v poľnohospodárstve. Podobne nedávajú podnet k zásadnému zintenzívneniu poľnohospodárskej produkcie (s výnimkou zavedenia pestovania zemiakov).¹³ Agrárny charakter krajiny sa teda nemení a malovýrobná naturálna forma výroby pretrváva naďalej; v dôsledku toho sa nemenia podmienky, resp. predpoklady existencie rodinnej formy, charakterizovanej majetkovou a výrobnou jednotou ascendentov s descendantmi. Veľká rodina bola aj v tomto období najefektívnejšou pracovnou jednotkou. Pokiaľ ide o zásadu pri delení usadlosti, zemepánska prax tohto obdobia ju už pozmenila. „Už v 18. storočí možno konštatovať ustálenú zásadu vylúčiť z dedenia nehnuteľností ženské potomstvo a rezervovať ich v prospech mužského potomstva. Kolonikálny majetok majú dostať rovným dielom iba synovia, prípadne mužské potomstvo (vnuci).“¹⁴ Pritom sa vždy uplatňovala zásada reprezentácie, vyslovená už v Tripartite. Pokúsime sa vysvetliť uvedený právny úzus. Pri rešpektovaní dedičských zásad podľa Tripartita hrozí, že sa pri čiastočnej preľudnenosti v 18. storočí rozdrobia roľnícke usadlosti a budú hospodársky nevýnosné.¹⁵ Vylúčenie ženského potomstva z nároku na dedičský podiel z usadlosti znamená čiastočné vylúčenie tejto možnosti. Na druhej strane zemepánske nariadenia postihujú aj mužských potomkov v tom zmysle, že im nariaďujú spoločne obhospodarovvať usadlosť alebo nariaďujú likvidáciu dedičnej čiastky výplatou. O uvedených praktikách deľby urbárskej usadlosti informujú materiály zo súdnych sporov z konca 18. a začiatku 19. storočia, ktoré publikuje prof. Rebro.¹⁶ Z materiálu publikovaných súdnych sporov vyplýva, že prvoradou podmienkou pre získanie používacieho práva nebol dedičným právom získaný podiel z nároku na usadlosť, ale hospodársky záujem zemepána. Ten mal možnosť uplatniť svoje vrchnostenské či majiteľské právo v tom, že tam, kde hospodárske záujmy nedovoľovali usadlosť rozdeliť, dnúti ldedičov hospodáriť spoločne. Podľa týchto inštrukcií mali napr. postupovať úradníci rodiny Csáky na Spiši v 18. a 19. stor. Tiež inštrukcie zemplín-ských Drugethovcov zakazovali rozdeľovanie usadlostí medzi rodičmi a deťmi, prípadne medzi bratmi (sestrami). Podobne sa postupovalo na nitrianskom biskupskom panstve a inde. Pri nevyhnutnosti deľby sa mohol prideliť — prisúdiť reálny nárok na usadlosť iba najschopnejšiemu z potencionálnych de-

¹³ „Trojpoľný systém nie je dôsledkom ani nedbalosti ani neprebudenosti sedliaka, ani riedkeho zaľudnenia, ale proste urbáriálneho štatútu, ktorý nariaďuje, aby jedna tretina poľa zostala neobrobená pre dobytok, pasúci sa po skončení žatvy voľne po všetkých poliach až do budúcej sejby.“ Š. J a n š á k, c. d., 125. — „Sústava otvorených polí a pasenia dobytká po žatvách prestáva v severnej Itálii v 13. storočí.“ Tamže, pozn. 18 ku kap. V.

¹⁴ K. Rebro, c. d., 60.

¹⁵ Analogická situácia vznikla na konci 19. a na začiatku 20. stor.; vtedy neustále delenie pozemkov — pri nedodržiavaní princípu rentability — malo v niektorých oblastiach, ale i rodinách, spätný účinok na ich celkovú životnú úroveň; najmarkantnejšie sa to prejavuje na bývaní.

¹⁶ Pozri K. Rebro, cit. štúdie.

dičov, pričom sa vraj mala brať do úvahy mravná stránka a materiálny predpoklad spomenutého viesť hospodárstvo. Ostatní sa museli uspokojiť s vyplatením čiastky V súdnych sporoch sa najčastejšie stretávame s nezhodami v rodinách kolaterátov (bratov a bratrancov). Tieto spory sa likvidovali buď pripomenutím možnosti straty užívacieho práva na reálnu čiastku dedičstva, buď skutočnou jeho stratou — vylúčením z rodinného spoločenstva, výplatou ideálnej čiastky podielu člena, ktorý bol prameňom nesváru. Ak aj máme na pamäti, že k súdnemu deleniu dochádza vždy za spoločensky, hospodársky a právne mimoriadnych okolností, t. j. v prípadoch, keď sa nevedeli dedičia sami medzi sebou dohodnúť, nemáme dôvod predpokladať, že súdne rozhodnutia neboli odrazu zvykom zaužívaných noriem spravodlivosti. (Tým nechcem tvrdiť, že sa v súdnej praxi nevyskytli aj nespravodlivé rozhodnutia.) Zo spomínaných dokumentov získavame cenný materiál, ktorý nám dokladá existenciu i vznik jednotlivých variantov veľkej rodiny. Sú dokladom rozšírenosti nedielovej rodiny rodičov a sobášených detí, ako i rozšírenia rodiny nedielových bratov. Okrem toho zo zemepánskych nariadení vyplýva — keďže v nich niet vyslovených príkazov na udržanie majetkovej jednoty, ktorej nositeľmi boli vzdialenejší kolateráti ako súrodenci — že rodiny väčšej šírky boli zriedkavejšie. Segmentačný cyklus koncom 18. a zač. 19. storočia podľa tohto však prebiehal dosť často v generácii starých otcov. Na základe analógie máme dôvod predpokladať (a konečne dokazuje to i vtedajšia právna prax), že rodina stojaca pred takouto deľbou, sa sústreďovala na rozšírenie svojho nehnuteľného základu zúrodňovaním nekultivovaných pozemkov, zakladaním kopaníc alebo kúpou užívacieho práva na uprázdnené usadlosti. Ak takýchto možností nebolo, muselo pri deľbe dôjsť k selekcii medzi rovnoprávnymi dedičmi pre nárok na reálny diel. Najčastejšie sa postupovalo podľa zvykového práva, v ktorom mal prednosť pred ostatnými najstarší alebo najmladší syn, kým pre ďalších sa hľadalo iné východisko (prístupky, árenda a i.).¹⁷

Buržoázna revolúcia zakotvuje právne zmeny, ktoré dávajú podklad pre emancipáciu všetkého obyvateľstva. Tomu má napomáhať i liberálny zákon o dedení (z r. 1840), ktorý zrovnoprávňuje mužov i ženy v nároku na zdedenú i nadobudnutú pozostalosť po predkovi. Pritom dovtedajšia prax sa ešte celé nasledujúce storočie vo väčšine prípadov naďalej zachováva. Zákonom o zrušení poddanstva totiž získava sedliacka rodina právny podklad pre nadobudnutie a zveľaďovanie pozemkového vlastníctva. Táto skutočnosť však sama osebe nemení doterajší spôsob poľnohospodárskej výroby. Ďalej, v dôsledku geografických pomerov u nás, prenikajúci kapitalizmus zachvacuje iné hospodárske zložky krajiny, čím mnohé oblasti Slovenska zostávajú v základe neporušené a poľnohospodárska extenzívna malovýroba, zodpovedajúca feudálnym výro-

¹⁷ „Ak sa zložená rodina rozdelila na individuálne rodiny a tieto... si v procese majetkovej diferenciacie nezveľadili majetok, ba ani si ho neudržali, keď dospievajú ďalšie generácie, niet majetkového podkladu, aby sa vytvorila rozšírená rodina. S týmto zjavom sa možno stretnúť v celom priebehu feudalizmu...; S. Š v e c o v á, c. d., 87.

ným vzťahom, sa zachováva až do celkom nedávneho obdobia. Aj keď právna zaviazanosť voči zemepánovi, resp. závislosť od neho už nejestvuje, pri delení majetku pôsobí ten istý hospodársky faktor — snaha udržať rentabilitu majetku a tým zachovať stabilitu rodiny.¹⁸ Veľkorodinná forma sa v dôsledku tohto udržuje i naďalej; aj keď do prelomu nášho storočia je už segmentačný cyklus posunutý do generácie bratov v rovine otcov.¹⁹ I naďalej sa dodržiava rezidenčná a majetková jednota; v dôsledku nenarušenej tradície spoločenské postavenie členov rodiny záviselo od bohatstva rodiny ako celku, resp. od jej sily ako hospodársko-reprodukčnej jednotky. Nekládol sa vôbec dôraz na kultúrnu, prípadne spoločensko-hygienickú stránku života a bývania tejto rodiny. Z toho potom vyplýva, že ak aj dochádza k vplyvu kapitalizmu, prejavuje sa v racionalizácii poľnohospodárskej výroby a v dôsledku toho v zmene hospodárskeho dvora, a nie obytného priestoru.²⁰

Až v dôsledku zmien pozemkového vlastníctva po druhej svetovej vojne, keď sa u nás poľnohospodárska výroba koncentruje, a tým oddeľuje od bezprostredného života rodiny, začína sa meniť aj jej štruktúra. Roľnícka rodina ako celok stráca charakter výrobnnej jednotky, stráca sa prv opodstatnené koncentrovanie detí okolo rodičovského majetku. Vystupujú tu však ešte vždy niektoré prvky (napríklad možnosť výstavby nového obydľia na zdedenom pozemku), ktoré predlžujú existenciu najjednoduchšej formy rozšírenej rodiny.

NOTIZEN ÜBER DEN EINFLUSS DER FEUDALEN ÖKONOMISCHEN UND JURIDISCHEN BEZIEHUNGEN AUF DIE FORM DER BAUERNFAMILIE

Zusammenfassung

Die am Ende des vorigen und zu Beginn dieses Jahrhunderts in der Slowakei festgestellte Großfamilie erhielt sich unter den Bedingungen der extensiven landwirtschaftlichen Kleinproduktion, die dem klassischen Modell der feudalen Struktur der Produktion entsprach. Die Bauernfamilie als Produktionseinheit wurde durch die Einführung der Leibeigenschaft in das ökonomisch-politische Leben des Staates integriert, denn die Leibeigenschaft entsprang dem Bedürfnis nach einer Steigerung der Rente aus dem Grundbesitz unter Beibehaltung der extensiven Kleinproduktion. Der Hauptgrund, dessentwegen die Autorin das Jahr 1514 für einen Markstein in der Entwicklung der Familienformen hält, ist die Tatsache, daß die bäuerliche Familie auch in den folgenden Jahrhunderten aus der gleichen Produktions- und

¹⁸ „...malovýrobná a polonaturálna forma obživy vytvára podmienky pre to, aby rodina združovala väčší počet dospelých pracovných síl a iba prevažne agrárne prostredie núti synov využiť otcovský majetok ako hlavný prostriedok obživy pre seba a svoju rodinu.“ S. Švecová, c. d., 87.

¹⁹ „Rodiny bratov bývali súčasťou veľkorodiny spravidla iba v generácii otcov, zatiaľ čo vo vyššej generačnej vrstve bol iba jeden starý otec a jedna stará matka. V tomto zložení zachytili na slovenskom vidieku veľké rodiny i starší bádatelia, opisujúci formy rodiny na konci minulého storočia.“ S. Švecová, *Ludové obydlie...*, 108.

²⁰ J. Kramářík, *K otázce etnicity domových typů*, Československá etnografie 9, 1961.

Gesellschaftsbasis emporwuchs. Außer den bereits erwähnten Determinanten, außer der extensiven Landwirtschaft und der Verhinderung der Migration der Bevölkerung, wirkten bei der Entstehung der Großfamilie gewiß auch die minimalen Möglichkeiten eines Erwerbs des Lebensunterhaltes außerhalb der Landwirtschaft mit sowie das in der Literatur häufig pertraktierte Gesetz, durch das die Erweiterung des Intravillans eingeschränkt wurde und das bekannte Steuergesetz. Die letzten zwei Gründe erscheinen jedoch weniger ausschlaggebend zu sein, wenn wir die Ursachen des Weiterbestehens der Großfamilie auch in unserem Jahrhundert berücksichtigen.

Über die juristische Norm der Organisation der Familie auf dem Prinzip der Einheit des Besitzes berichtet auch das Tripartitum. Die Bestimmungen des Tripartitums beziehen sich jedoch im allgemeinen nur auf die adligen Familien mit unteilbarem Erbgut. Auch die Organisation der patriarchalen Bauernfamilie, die im vergangenen und in diesem Jahrhundert in der Slowakei belegt wurde, ähnelt in ihrem Aufbau dieser Adelsfamilie. Damit aber zwischen diesen beiden Familientypen eine direkte genetische Beziehung bestehen konnte, mußte die bäuerliche Familie eine bestimmte besitzrechtliche Grundlage haben, auf der sich ihre Organisation aufbauen und erhalten konnte.

Nach den bisherigen Ergebnissen der historischen Forschung gab es eine solche besitzrechtliche Basis für eine auf gleiche Weise organisierte gesellschaftliche Einheit in der bäuerlichen Gesellschaft der frühfeudalistischen Epoche nicht, wenn man auch voraussetzen kann, daß etwas ähnliches existieren mußte. Das Gesetz über die Leibeigenschaft bietet uns in dieser Hinsicht gewisse Aufschlüsse. Die Verhinderung der Migration und die Bindung des Bauern und seiner Nachkommen an ein bestimmtes Bodenausmaß bildeten die Grundlage dafür, daß sich die bäuerliche Familie in gewissem Sinne so organisierte, wie die Adelsfamilie. Es entwickelten sich auch bestimmte Voraussetzungen dafür, daß man das bei der Bewirtschaftung des adligen unteilbaren Erbgutes angewandte Gewohnheitsrecht auch auf die Bewirtschaftung des bäuerlichen Anwesens überträgt. Der Unterschied zwischen diesen beiden Familientypen besteht — außer der verschiedenen Klassenzugehörigkeit ihrer Mitglieder und allem was damit zusammenhängt — in der unterschiedlichen Familientradition, die beim Adel durch den unteilbaren, unveräußerlichen Vermögensfonds unterstützt wurde, der nur nach kodifizierten Prinzipien vererbt werden konnte. Im Gegensatz dazu erwächst die Tradition der bäuerlichen Familie auf der Basis der Arbeitsorganisation, der Teilnahme ihrer Mitglieder an der gemeinsamen Arbeit, und wird von da aus auf weitere Sphären des Lebens übertragen.

Die Rechtsnormen sowie die Beschränkungen bei der Teilung oder beim Vererben des bäuerlichen Besitzes und daher auch bei der Aufteilung der Familie, über die wir aus Quellen vor dem Jahre 1848 unterrichtet sind, wurden von ökonomischen Forderungen nach einer höheren Rentabilität des Besitzes bestimmt. Sie richten sich im wesentlichen nach denselben Grundsätzen, wie sie in der ethnographischen Literatur unseres Jahrhunderts festgehalten wurden.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XIX, 1971, No 1
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XIX, 1971, Nr. 1. Erscheint viermal im Jahre.
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XIX, 1971, No. 1.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Anne XIX, 1971, No. 1. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Casopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XIX, 1971, číslo 1 — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárík, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emília Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramárik, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, Dr. Viera Nosáľová, prof. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jaroslava Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 1971